

Наталія Олександрівна ВЕСНА,

здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
vesnanataliya@gmail.com

УДК 347.441

ЗМІНА ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ В ОДНОСТОРОННЬОМУ ПОРЯДКУ

Проаналізовано погляди науковців на визначення поняття «відмова». Проведено дослідження правової природи односторонньої зміни та розірвання договору, визначено відмову від договору як односторонній правочин, що направлений на зміну чи розірвання договірних відносин та є обов'язковим для іншої сторони договірних відносин. Вказано, що відмова від договору можлива частково або в повному обсязі та у випадках, визначених законом чи договором. Визначено етапи здійснення відмови від договору: виникнення інтересу особи на зміну та розірвання договору; повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору; припинення (зміна) договору. Досліджуються підстави відмови та здійснюється їх поділ на дві групи: норми, що надають право на відмову у випадках порушення іншою стороною договірних умов, та норми, що надають право на відмову в інших, не пов'язаних із порушенням, випадках. Зазначено, що повідомлення про відмову від договору може вчинятися в будь-якій доступній для учасників договору формі — усній, письмовій, мовчанням чи нотаріально посвідчуватися. Акцентовано увагу, що ключовим моментом при відмові від договору слід вважати її доведеність до відома іншої сторони (сторін), що надало б їм можливість зробити висновок про намір сторони відмовитися від договору повністю чи частково. Обґрунтовується можливість відправника відмови звернутися до іншої сторони з пропозицією про відкликання відмови, і якщо адресат

надать згоду на відкликання, то відмова буде вважатися відкликаною та не створювати жодних юридичних наслідків для договору. Звернено увагу на те, що чинне законодавство не визначає момент, з якого договір змінюється чи розривається при відмові, тому ним варто вважати момент одержання іншою стороною повідомлення про відмову, якщо інший строк не вказаний у самому повідомленні. У випадку, коли часткова відмова від договору змінює відомості, що містяться в державному реєстрі, то договір вважатиметься зміненним з моменту такої реєстрації, а в разі відмови від договору в повному обсязі договір вважатиметься припиненим з моменту внесення до реєстру відомостей про відмову від договору.

Ключові слова: відмова від договору, підстави відмови від договору, форма відмови від договору, зміст відмови від договору, етапи відмови від договору.

Нестабільність сучасної економічної ситуації доволі часто виступає чинником, який визначає неможливість продовження сторонами існуючих договірних відносин та створює необхідність їх дострокового припинення або зміни.

За загальним правилом, зміна та розірвання договору відповідно до чинного цивільного законодавства України допускається за згодою сторін, проте у випадках, визначених законом чи договором, сторони набувають право здійснити означені дії в односторонньому порядку, що надає можливість стороні оперативного відреагувати на ті чи інші обставини.

Чинне цивільне законодавство відображає односторонню зміну та розірвання договору за допомогою таких понять, як «часткова відмова від договору» та «відмова від договору в повному обсязі».

Термін «відмова» трапляється в низці нормативних актах законодавства, однак офіційного тлумачення жоден з них не дає, що викликало різні погляди на цю категорію в науковців. Дослідження цієї проблематики знаходимо в наукових працях таких дослідників, як: Т. В. Боднар, С. О. Бородовський, М. І. Брагінський, Р. В. Гринько, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Л. В. Макаруч, Є. В. Оболонкова, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, Є. О. Суханов, Г. О. Уразова, С. Я. Фурса, Я. М. Шевченко та інші.

Метою статті є визначення правової природи відмови та встановити етапи її здійснення.

В. В. Луць розглядає відмову як позасудовий спосіб часткової зміни або повного припинення зобов'язання [1, с. 88]. Є. В. Оболонкова визначає відмову як спосіб розірвання договору [2, с. 5]. Аналогічну точку зору підтримує Л. В. Макаруч [3, с. 50]. С. О. Бородовський вказує, що відмова від договору не збігається за змістом із поняттям односторонньої зміни та розірвання договору. На обґрунтування своєї позиції зазначає, що правові наслідки зміни та розірвання дого-

вору передбачені ст. 653 ЦК України, а правові наслідки відмови встановлюються законом або домовленістю сторін. На думку вченого, відмова від договору використовується для того, щоб повернути сторони у попередній стан, однак законом чи домовленістю сторін можуть передбачатися інші правові наслідки здійснення таких дій [4, с. 182]. Не можемо погодитися з таким підходом у повному обсязі, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 651 ЦК України [5] під час відмови від договору останній вважається зміненим або розірваним, тобто відмова визначається способом зміни чи розірвання договору. Якщо договір змінюється чи розривається, то відповідно і настають наслідки зміни та розірвання, які визначаються як законом (зокрема ст. 653 ЦК України), так і договором. Зміна чи розірвання договору, за загальним правилом, як і відмова, вчиняються в позасудовому порядку, однак остання завжди супроводжується беззаперечною волею однієї сторони й не потребує будь-якого погодження від контрагента чи підтримки зі сторони судового органу у вигляді судового рішення. Необґрунтованою є позиція щодо направленості відмови на повернення сторін у попередній стан, оскільки такі наслідки характерні для визнання договору недійсним, а при відмові вони настають лише у випадках, визначених законом чи договором.

Л. М. Баранова визначає односторонню відмову як дію однієї сторони зобов'язання, що направлена на його припинення [6, с. 2]. Така дія за своєю правовою природою визначається одностороннім правочином [7, с. 234]. Тому варто погодитися з позицією Г. О. Уразової, яка прийшла до висновку, що відмова — це односторонній правочин, який спрямований на зміну або припинення правовідношення [8, с. 5–6].

У літературі відмова від договору визначається як секундарна правомочність [9, с. 61], якій протистоїть обов'язок іншої особи перетерпівати такі дії і прийняти їх правові наслідки [10, с. 153].

Таким чином, відмову від договору слід визначити як односторонній правочин, що направлений на зміну чи розірвання договірних відносин та є обов'язковим для іншої сторони договірних відносин.

Для більш детального дослідження односторонньої зміни та розірвання договору слід визначити його етапи:

- 1) виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору;
- 2) повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору;
- 3) припинення (зміна) договору.

1. Виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору

Інтерес визначається потребами особи в отриманні певних конкретних благ, що можуть мати як матеріальний, так і юридичний характер. Вони не належать до юридичних фактів, що встановлюють, змінюють або припиняють правовідносини, однак створюють умови для останніх, тобто відіграють роль передумов виникнення правовідносин з односторонньої зміни та розірвання договору. На фор-

мування інтересу на відмову від договору впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники, причому перші мають допоміжний, а другі — обов'язковий характер. Обов'язковість пояснюється тим, що виключно у випадках, встановлених договором або законом, особа має можливість трансформувати свій інтерес у реальні дії, направлені на односторонню зміну чи розірвання договірних відносин. Можливість визначити в договорі умови, що надають стороні в односторонньому порядку відмовитися від договору, С. О. Погрібний пов'язує із принципом свободи договору, який надає можливість сторонам самостійно регулювати свої відносини [11, с. 9]. Проте у випадках, коли такі обставини не закріплюються договірними умовами, однак встановлені законом такими, що надають право стороні в односторонньому порядку відмовитися від договору, то вони є обов'язковими та застосовуються незалежно від договірного регулювання.

Під час класифікації випадків, що визначені законодавством та надають право стороні на односторонню відмову від договору, критерієм варто встановити наявність чи відсутність порушення договірних умов контрагентом. За цим критерієм норми слід поділити на дві групи: норми, що надають право на відмову у випадках порушення іншою стороною договірних умов, та норми, що надають право на відмову в інших, не пов'язаних із порушенням, випадках.

До першої групи належать норми, які визначають конкретні юридичні факти (порушення), що надають стороні право на відмову. У низці випадків нормотворцем визначено презумпцію відмови від договору в разі його порушення однією зі сторін. Цю конструкцію Р. В. Гринько пояснює тим, що такі випадки встановлені для зустрічних зобов'язань з одночасним виконанням і коли одна сторона не виконує свого обов'язку у встановлений строк або виконує його не в повному обсязі, то друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, тобто відмовитися від його виконання частково чи повністю [12, с. 117].

Інша група охоплює всі норми, що не вимагають порушення для набуття права відмови. У низці випадків право на відмову не пов'язується із наявністю юридичних фактів. Зокрема така ситуація має місце тоді, коли законодавство надає право стороні відмовитися від договору тоді, коли в неї виникають припущення, що договірне зобов'язання не буде виконано відповідно до погоджених умов (ч. 2 ст. 849 ЦК України), оскільки ми не можемо визначити юридичним фактом обставину, яка ще не настала, а лише ймовірно може настати в майбутньому.

У низці випадків інтерес правомочної сторони відіграє роль юридичного факту [8, с. 164]. У цивілістичній літературі така відмова дістала назву «безумовної» [13, с. 112]. Прикладом безумовної відмови є право платника безстрокової ренти відмовитися від договору ренти (ч. 1 ст. 739 ЦК України), право кожної сторони відмовитися від договору найму, укладеного на невизначений термін (ч. 2 ст. 763 ЦК України), право замовника в будь-який час відмовитися від договору під-

ряду (ч. 4 ст. 849 ЦК України), пасажир має право відмовитися від поїздки (ч. 1 ст. 911 ЦК України) тощо.

Таким чином, на відміну від розірвання договору в односторонньому порядку за рішенням суду, під час відмови від договору інтерес сторони не має в обов'язковому порядку спровоковуватися наявністю юридичного факту — порушенням договірних умов контрагентом, а може випливати виключно з потреб особи.

2. Повідомлення іншої сторони про зміну або розірвання договору

Основним етапом у динаміці відмови від договору визначається повідомлення іншої сторони про зміну та розірвання договору. Він розпочинається з моменту, коли в особи сформувався чіткий інтерес на відмову від договору в повному обсязі або частково.

Передбачаючи право сторони на відмову від договору законодавець не визначив механізму такої відмови. Так, деякі норми законодавства встановлюють, що сторона, яка відмовляється, має повідомити, попередити іншу сторону про свій намір (ст. 935 ЦК України, ч. 3 ст. 997 ЦК України), інші норми вказують лише на можливість відмови без вказівки на необхідність її доведення до іншої сторони (ч. 2 ст. 1008 ЦК України, ч. 1 ст. 1056 ЦК України). Такий підхід, на наш погляд, є нелогічним, оскільки неможливо вважати зобов'язання припиненим чи зміненим, якщо про це не відомо всім його учасникам. Вважаємо, що особа, яка бажає відмовитися від договору в повному обсязі чи частково зобов'язана повідомити про це іншу сторону, оскільки така дія сприятиме визначеності осіб, можливості передбачити їх майбутню поведінку.

Особа має довести до відома контрагента свій намір відмовитися від договору повністю або частково шляхом направлення відповідного повідомлення, яке не передбачає отримання згоди іншої сторони та є самостійним способом припинення або зміни договору. Ключовою особливістю відмови є те, що друга сторона не бере в ній активної часті [7, с. 234].

Відкритим залишається питання щодо визначення форми повідомлення про відмову від договору. На думку Т. В. Боднар, відмова від договору не має вчинятися у тій же формі, що і сам договір. Свою позицію вчена обґрунтовує тим, що по-перше, такої вимоги не містить чинне законодавство, а по-друге, ЦК передбачає лише дві форми правочину — усну та письмову [7, с. 234], тому відмова не може нотаріально посвідчуватися. Протилежної точки зору дотримується С.С.Панченко, яка вважає, що за загальним правилом відмова від договору має вчинятися в письмовій формі, а при відмові від нотаріально посвідченого договору така відмова має також нотаріально посвідчуватися [14, с. 50]. З такою позицією важко погодитися, оскільки, як слушно відмічає Т. О. Уразова, процедура вчинення правочинів має бути максимально спрощена [8, с. 64], а не створювати додаткові формальні перепони у визначенні долі договірного відношення.

У такому аспекті постає питання: чи може відмова від договору виражатися мовчанням? В. І. Синайський вважав, що правочини можуть вчинятися письмово, словесно, у формі мовчання або вчиненні конклюдентних дій [15, с. 164]. У юридичній літературі мовчання називають ще «правомірною бездіяльністю» [16, с. 100]. Тобто сторона не вчиняє активних дій, які надавали б можливість зробити висновок про її дійсні наміри, про її волю, тому мовчання може мати юридичне значення лише у прямо передбачених законом або договором випадках. Наприклад, у договорі сторони можуть визначити, що в разі відсутності замовлення від замовника протягом двадцяти днів з дати укладення договору, вважається, що останній відмовився від договору про надання послуг. У такому разі сторони наперед узгодили, що мовчання замовника визначається як акт вираження його волі на дострокове припинення дії договору.

На нашу думку, повідомлення про відмову від договору може вчинятися в будь-якій доступній для учасників договору формі — усній, письмовій, мовчанням чи нотаріально посвідчуватися. Ключовою має визначатися доведеність до відома інших учасників, що надало б їм можливість зробити висновок про намір сторони відмовитися від договору повністю чи частково.

Законодавчі норми в деяких випадках визначають термін, протягом якого особа може відмовитися від договору. Наприклад, покупець може відмовитися від договору до передання йому товару (ч. 3 ст. 702 ЦК України), дарувальник, який передав річ іншій особі для вручення її обдаровуваному, має право відмовитися від договору дарування до вручення речі обдаровуваному (ч. 2 ст. 722 ЦК України).

Важливим є визначення змісту відмови. Як вказувалось вище, відмовитись від договору особа може в повному обсязі або частково. У першому випадку зміст відмови має чітко вказувати на припинення договірних відносин у повному обсязі. Щодо другого випадку, то М. О. Єгорова виокремлює два основні варіанти зміни договірних відносин шляхом застосування односторонньої відмови від договору:

а) часткова відмова від виконання договору — відмова від частини зобов'язання при існуванні складного зобов'язання, яке складається з кількох зобов'язальних правовідносин, при цьому та частина зобов'язання, дія яких відмови не стосується, виконується в повному обсязі;

б) призупинення виконання зобов'язання — тимчасова відмова від його виконання, коли зобов'язання сторін договору припиняються тимчасово і протягом цього періоду стороні, що порушила умови договору, надається можливість усунути порушення та продовжити договірні відносини без змін [13, с. 437].

Відмова від договору — це односторонній правочин. За загальним правилом, особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, крім випадків, якщо інше не визначено законом (ч. 1 ст. 214 ЦК України). Проте чи поширюється це правило на відмову від договору? Якщо визначати з категорії виключення, то за-

коном не визначено заборони такої відмови, проте і не передбачено такої можливості.

Серед науковців з цього питання не сформувався єдиного погляду. В. Карпенчук пропонує обмежити можливість відкликати повідомлення про односторонню відмову від договору з моменту, коли вона буде доведена до відома іншої сторони, якщо закон чи договір не визначить інше [17, с. 118]. Т. О. Уразова проводить аналогію із офертою та вказує, що відмова, як і пропозиція укласти договір, може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. Вчена зазначає, що після прийняття відмови іншою стороною особа, яка її вчинила, є зв'язаною нею, тобто вона не може її відкликати, крім випадків, коли контрагент не буде заперечувати відносно цього [8, с. 89].

Вважаємо, що варто погодитися з цією позицією. У низці випадків між моментом прийняття відмови контрагентом до моменту припинення або зміни договірних відносин проходить певний часовий проміжок, протягом якого сторони залишаються пов'язаними чинним договірним зобов'язанням, проте усвідомлюють, що після спливу терміну їх договірний зв'язок припинитися або зміниться. Протягом цього періоду (до моменту розірвання чи зміни договору) особа, яка направила відмову, може звернутися до іншої сторони з пропозицією про відкликання відмови, і якщо адресат надасть згоду на відкликання, то відмова буде вважатися відкликаною та не створювати жодних юридичних наслідків для договору. Однак у разі, якщо адресат пропозиції не надасть згоди на відкликання, то відмова не може вважатися відкликаною і буде породжувати правові наслідки у вигляді розірвання чи зміни договору. Причому така згода повинна бути однозначною та не містити жодних застережень, оскільки в такому разі матиме місце узгодження умов зміни чи розірвання договору, що характерно для механізму зміни чи розірвання договору за згодою сторін. Можливість сторін за власною волею продовжити чинні договірні відносини, на нашу думку, узгоджується з принципом свободи договору, відповідно до якого сторони самостійно можуть вирішувати змінювати чи припинити договірне зобов'язання.

Таким чином, особа, що направила відмову, може її відкликати до моменту або в моменту її одержання адресатом, а також у будь-який час до моменту зміни чи розірвання договору, якщо адресат відмови надасть однозначну згоду на відкликання.

3. Припинення (зміна) договору

Відповідно до ч. 3 ст. 651 ЦК України правовим наслідком відмови від договору є його зміна або розірвання. Тому важливо визначити той момент, коли договір буде вважатися зміненим або розірваним. Чинне законодавство не визначає цей момент, тому варто частково погодитися з думкою Т. В. Боднар про те, що договір змінюється або припиняється з моменту одержання іншою стороною повідомлення про відмову, якщо інший строк не вказаний у самому повідомленні [7, с. 236]. Така позиція не охоплює випадків, коли в законі чи договорі визначений термін, до якого правомочна сторона має повідомити

контрагента про реалізацію свого права на відмову. У такому випадку, починаючи з моменту отримання повідомлення про відмову, розпочнеться відлік визначеного в законі чи договорі періоду, який має пройти до моменту, коли договір вважатиметься зміненим або розірваним. І тільки після його сплину правовий зв'язок між сторонами зміниться або припиниться. Однак, на нашу думку, окремо слід визначати момент зміни або розірвання договору, який підлягає державній реєстрації, шляхом односторонньої відмови.

Відповідно до ст. 210 ЦК України державній реєстрації підлягають правочини у випадках, встановлених законом. Він вважається вчиненим з моменту такої реєстрації. Щодо відмови, як зазначалося, законодавець не визначає механізму здійснення, тому й відсутні норми, які б визначали обов'язкову державну реєстрацію відмови. Проте якщо вважати, що без реєстрації відмови, що змінює умови, які містять відомості, що внесені до державного реєстру під час реєстрації договору, або припиняє договір, такий договір не буде вважатися зміненим або припиненим, то така реєстрація відмови є обов'язковою. Таким чином, у випадку, коли часткова відмова від договору змінює відомості, що містяться в державному реєстрі, то така відмова підлягає обов'язковій державній реєстрації, і з моменту такої реєстрації договір вважатиметься зміненим. У разі відмови від договору в повному обсязі така відмова підлягатиме обов'язковій державній реєстрації, оскільки вона припиняє чинність договору, відомості про який внесені до реєстру. З моменту внесення відомостей про відмову від договору договір вважатиметься припиненим.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що відмову від договору слід визначити як односторонній правочин, направлений на зміну та розірвання договірних відносин, є обов'язковим для іншої сторони договірної відносини та має свої етапи здійснення.

Список використаних джерел

1. Луць В. В. *Контракти в підприємницькій діяльності*. 2-е вид. К. : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
2. Оболонкова Е. В. *Односторонний отказ от исполнения обязательства: Научно-практическое исследование*. М. : Волтерс Клувер, 2010. 144 с.
3. Макаруч Л. В. *Порядок розірвання договору шляхом односторонньої відмови від нього*. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 50–52.
4. *Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2005. 211 арк.
5. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://goo.gl/hdUJ4a>.
6. *Баранова Л. М. Одностороння відмова від зобов'язання як спосіб неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав. Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). URL : <https://goo.gl/JKuC7t>.

7. Боднар Т. В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 232–241.
8. Уразова Г. О. Категорія відмови в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2015. 217 арк.
9. Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 58–61.
10. Таи'ян Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві. Х. : Право, 2010. 153 с.
11. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2009. 36 с.
12. Гринько Р. В. Відмова від договору як захід оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 28. Том 1. Ужгород, 2014. С. 115–118.
13. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора. М. : Статут, 2008. 508 с.
14. Панченко С. С. Одностороння відмова від договору як підстава припинення строку його дії. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 45–55.
15. Синайский В. И. Русское гражданское право. Т. X, ч. 1. К., 1912. 427 с.
16. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М. : Госюриздат, 1958. 183 с.
17. Карпенчук В. Зміна або розірвання договору за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2003. № 8. С. 118–119.

Рекомендовано до друку кафедрою міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права (протокол № 1 від 28 серпня 2018 року)

Надійшла до редакції 17.09.2018

Vesna, N. O. Change and Termination of the Contract Unilaterally

The article analyzes the views of scholars on the definition of «refusal». A study was made of the legal nature of unilateral change and termination of the contract, and the waiver of the contract as a unilateral transaction, intended to change or terminate the contractual relationship, was determined and is obligatory for the other party to the contractual relationship. It is specified that the waiver of the contract is possible in part or in full and in cases specified by law or contract. The stages of implementation of the waiver of the contract are defined: the emergence of the person's interest in the change and the termination of the contract; notification of the other (other) party (parties) about the change or termination of the contract; termination (change) of the contract. The grounds for refusal are examined and their division is divided into two groups: the norms giving the right to refuse in cases of violation by another party of the contractual conditions and the norms giving the right to refuse from other non-violation cases, It is noted that the notice the waiver of the contract may be made in any form available to the parties to the contract — oral, written, silent or notarized. Attention is drawn to the fact that the key to refusal from the contract is to consider its provenance to the attention of the other party (parties), which would enable them to conclude that the party intends to renounce the contract in full or in part. The possibility for the sender to refuse to appeal to the other party with a proposal to withdraw the refusal is substantiated and if the addressee gives his or her consent to the withdrawal, the refusal will be considered revoked and not create any legal consequences for the contract. It is noted that the current legislation does not determine the moment at which the contract changes or breaks in case of refusal, therefore it should be considered the moment of receipt by the other party of the notice of refusal, unless another term is specified in the message itself. In the event that a partial waiver of the contract changes the information contained in the state register, the contract will be deemed to be changed from the moment of such registration, and in the event of a waiver of the contract in full, the contract will be deemed terminated from the moment of entry in the register of information about the waiver of the contract.

Keywords: *refusal of the contract, grounds for refusal of the contract, the form of refusal of the contract, the content of the refusal of the contract, the stages of the refusal of the contract.*

